ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN—POLONIA
VOL. XXV, 13 SECTIO H 1991

Zakład Nauk o Pracy
Wydziału Ekonomicznego UMCS

Zbigniew MITURA

Główne tendencje zmian w strukturze gospodarczej makroregionu środkowo-wschodniego

The Main Tendencies Concerning the Changes of the Economic Structure in the Central-East Macro-Region

I. Makroregion środkowowschodni powołany został do życia w 1975 r. na obszarze byłego województwa lubelskiego dla celów planowania perspektywicznego. Początkowo w jego skład weszło 5 województw, utworzonych w ramach nowego podziału administracyjnego kraju, a po wyłączeniu w 1982 r. województwa siedleckiego, cztery województwa: bialskopodlaskie, chełmskie, lubelskie i zamojskie.[1] Jakkolwiek makroregion w jego obecnym kształcie skupia województwa o różnym charakterze gospodarki i poziomie społeczno-gospodarczego rozwoju, to jednakże wskutek uwarunkowań historycznych i naturalnego ciążenia do aglomeracji lubelskiej, obszar ten cechuje znaczny stopień gospodarczej integracji. Wśród czynników integrujących ten obszar można przykładowo wymienić: 1) ukształtowane historycznie granice administracyjne województwa lubelskiego, a następnie makroregionu; 2) prowadzoną w przeszłości politykę przestrzennego zagospodarowania tego obszaru, uwzględniającą jego zasoby i pełnione funkcje w gospodarce kraju; 3) naturalne ciążenie tego obszaru do aglomeracji lubelskiej; 4) rolę miasta Lublina jako ośrodka władzy, miejsca lokalizacji regionalnych organizacji gospodarczych i społeczno-politycznych oraz instytucji naukowych i kulturalno-oświatowych; 5) połączenia komunikacyjne łączące obszar makroregionu z Lublinem.[2] I chociaż racje, które legły u podstaw powołania do życia makroregionu utraciły swoje pierwotne znaczenie w nowym kształcie ustrojowym, to jednakże potrzeba dalszego kontynuowania badań gospodarki tego obszaru wydaje się być bezsporna. Wyniki takich badań mogą być bowiem bardzo pomocne przy projektowaniu granic nowych jednostek terytorialnych w zapowiadanej już nowej reformie podziału administracyjnego kraju.

---

[1] Zob. *Makroregion środkowo-wschodni. Cele i zadania*, Praca zbiorowa, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin 1979, s. 7 i n., 9 i n., 29 i n.

[2] Z. Mitura, R. Orłowski: *Społeczno-gospodarcze przeobrażenia regionu lubelskiego w okresie PRL*, „Region Lubelski", Rocznik 1/3, Lublin 1986, s. 56.

Mimo prowadzonej w przeszłości polityki aktywizacji gospodarczej tego obszaru, województwa wchodzące w skład makroregionu środkowowschodniego, zwłaszcza położone wzdłuż wschodniej granicy kraju, nadal wykazują znaczny stopień opóźnienia w rozwoju gospodarki w porównaniu z przeciętnym poziomem rozwoju gospodarki całego kraju. Dowodzą tego charakterystyczne dla obszarów słabiej rozwiniętych gospodarczo odchylenia w strukturze gospodarczej oraz odchylenia od przeciętnego poziomu krajowego licznych wskaźników ekonomicznych ilustrujących poziom rozwoju gospodarczego tego obszaru. Istotne znaczenie mają tu zwłaszcza proporcje między podstawowymi działami produkcji materialnej, to jest przemysłem i rolnictwem oraz między tymi działami a działami reprezentującymi szeroko pojętą sferę usług. Do badania tych proporcji może być wykorzystana analiza relacji zachodzących między trzema sektorami (strefami) ekonomicznymi: 1) rolnictwem i leśnictwem zaliczonymi umownie do sektora I; 2) przemysłem i budownictwem zaliczonymi do sektora II; 3) pozostałymi działami reprezentującymi szeroko pojętą sferę usług zaliczonymi do sektora III.[3] W opracowaniu relacje między tymi sektorami zilustrowane zostaną wielkością i strukturą nakładów inwestycyjnych, wartości majątku trwałego i zatrudnienia. Do tego celu wykorzystana zostanie oficjalna statystyka GUS.

II. Makroregion środkowowschodni ma stosunkowo korzystne warunki rozwoju w postaci: stosunkowo dobrych gleb i zasobów surowcwych, dostatecznie rozwiniętego przemysłu i infrastruktury technicznej, stosunkowo dużego potencjału naukowo-badawczego, znacznych zasobów pracy i kadr kwalifikowanych.[4] Zgodnie z planem społeczno-gospodarczego rozwoju Polski do 1990 roku i planem przestrzennego zagospodarowania kraju rozwój makroregionu miał w tych latach zmierzać w kierunku: 1) uzyskania przyspieszonego wzrostu produkcji przy optymalnym wykorzystaniu zasobów; 2) zmniejszenia dysproporcji w poziomie życia ludności w porównaniu z innymi regionami kraju. Realizacja tego celu miała się odbywać poprzez: 1) dalszą intensyfikację rolnictwa i związanego z nim przemysłu spożywczego, tworzących kompleks produkcji żywności; 2) utrwalanie osiągniętej specjalizacji w zakresie przemysłu motoryzacyjnego, lotniczego i spożywczego.[5] Taki kierunek rozwoju wymagał rozwiązania szeregu problemów bardziej szczegółowych, takich jak: 1) zapewnienie warunków kompleksowego i harmonijnego rozwoju LZW w jego związkach z aglomeracją lubelską i rejonem kanału Wieprz—Krzna; 2) równoważenie bilansu wodnego, w związku z pogłębiającym się defi-

---

[3] Por. A. Rajkiewicz: *Zatrudnienie w Polsce Ludowej w latach 1950—1970. Dynamika i struktura*, Książka i Wiedza, Warszawa 1965, s. 157 i n. oraz 172 i n. oraz J. Górski: *Postęp techniczny a przemiany strukturalne w gospodarce*, [w:] *Wpływ przemian w strukturze gałęziowej i przestrzennej na wzrost gospodarczy*, cz. I, Łódź 1974, s. 332.

[4] H. Szponar: *Charakterystyka makroregionu środkowo-wschodniego*, [w:] *Makroregion..., op. cit.*, s. 36.

[5] Zob. B. Popławski: *Zagadnienie ochrony środowiska w świetle materiałów administracji, gospodarki terenowej i ochrony środowiska oraz opracowań Instytutu Kształtowania Środowiska*, [w:] *Ochrona i kształtowanie środowiska na tle planów społecznego rozwoju oraz przestrzennego zagospodarowania w makroregionie środkowo-wschodnim.* Materiały na sesję naukową, Zamość 1979, s. 16; w kwestii celów polityki regioanalnej por. J. Meller: *Regionalne gospodarowanie zasobami pracy*, PWE, Warszawa 1981, s. 56.

cytem zasobów wodnych; 3) przeciwdziałanie konfliktom w rolniczym i turystycznym użytkowaniu terenów, jakie mogą powstać w wyniku zagospodarowania LZW, w rejonie kanału Wieprz—Krzna oraz w rejonie Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego; 4) zagospodarowanie Roztoczańskiego Parku Narodowego oraz terenów w jego sąsiedztwie; 5) pobudzanie aktywizacji społeczno-gospodarczej makroregionu przy zachowaniu właściwych proporcji między wzrostem aglomeracji lubelskiej a aktywizacją krajowych ośrodków rozwoju, będących zarazem miastami wojewódzkimi.[6]

Istotną przeszkodą w realizacji tych zamierzeń był nasilający się w kraju po roku 1975 kryzys społeczno-gospodarczy, którego depresja osiągnęła najniższy poziom na przełomie lat 1981—1982. Stan wojenny, a następnie zbyt powolne i niekonsekwentne wdrażanie reform gospodarczych w początkach lat osiemdziesiątych, utrudniły wychodzenie gospodarki polskiej z kryzysu. W tych warunkach proces aktywizacji i restrukturyzacji gospodarki regionów słabiej rozwiniętych przebiegał opieszale. Można jednak w procesie tym wyodrębnić lata 1975—1980 charakteryzujące się obniżaniem aktywności gospodarczej oraz lata osiemdziesiąte, charakteryzujące się podejmowaniem prób reformowania gospodarki oraz powolnym wychodzeniem gospodarki ze stanu recesji. Dlatego też dla ilustracji przeobrażeń, jakie dokonały się w strukturze gospodarczej makroregionu, uwzględniono te dwa okresy.

III. Zmniejszenie aktywności gospodarczej w latach 1976—1981 znalazło odzwierciedlenie w znacznym regresie nakładów inwestycyjnych i to zarówno w skali gospodarki całego kraju, jak też badanego makroregionu (tab. 1). W roku 1981 w porównaniu do roku 1977 nakłady inwestycyjne w całej gospodarce narodowej zmniejszyły się do poziomu 63,2%, w tym w przemyśle do 50,8%, w rolnictwie do 72,2%, w makroregionie zaś odpowiednio do poziomu 72,4%, 72,0%, 78,5%. Negatywne skutki kryzysu z większą siłą wystąpiły w przemyśle niż rolnictwie, które okazało się mniej wrażliwe na uciążliwości związane z recesją gospodarczą i rozprzężeniem mechanizmów gospodarczych. Z tego też powodu ujemne skutki kryzysu silniej odczuwało bardziej uprzemysłowione województwo lubelskie niż pozostałe województwa o słabszym potencjale przemysłowym.

W latach 1982—1985, zarówno w gospodarce krajowej, jak też makroregionu, miał miejsce znaczny wzrost nakładów inwestycyjnych, jednakże nie rekompensował on w pełni regresu nakładów z lat poprzednich. Znamienne jest to, że w tym okresie dynamika nakładów inwestycyjnych w makroregionie była niższa niż przeciętnie w kraju o około 10%, przy czym tempo wzrostu nakładów inwestycyjnych w przemyśle było szybsze niż w rolnictwie. Zwłaszcza wysokie wskaźniki inwestowania w przemyśle odnotowujemy w woj. słabiej uprzemysłowionych, takich jak bialskopodlaskie (309,8%), chełmskie (148%), zamojskie (140,2%), w których kontynuowano podjęte wcześniej inwestycje przemysłowe. Wzrost nakładów inwestycyjnych w rolnictwie makroregionu kształtował się w tym okresie na zbliżonym poziomie do średniej krajowej, przy czym odchylenia

---

[6] R. Grabowiecki: *Makroregiony planowania i planowanie makroregionalne*, [w:] *Makroregion..., op. cit.*, s. 27.

Tab. 1. Nakłady inwestycyjne w makroregionie środkowo-wschodnim w latach 1976—1987 (w procentach)
Investment outlays in the Central-Eastern macro-region between 1976 and 1987 (in per cent)

Wyszczególnienie	Lata	Polska	Makro-region	W tym województwa:			
				bialsko-podlaskie	chełmskie	lubelskie	zamojskie
Nakłady inwestycyjne w gospodarce narodowej w cenach z 1977 r. 1977=100	1981	63,2	72,4	87,2	78,7	70,9	64,6
w tym: przemysł		50,8	72,0	90,2	139,2	63,6	77,5
rolnictwo		72,2	78,5	86,7	62,7	78,2	84,1
w cenach z 1982 r.	1983	109,4	109,0	104,6	113,6	107,9	112,3
1982=100	1984	121,9	118,2	114,5	129,5	118,1	114,1
	1985	129,1	119,6	127,3	126,0	117,1	116,2
w tym: przemysł		132,6	117,3	309,8	148,5	101,3	140,2
rolnictwo		108,2	107,0	108,6	103,3	105,3	110,3
Przeciętne roczne nakłady inwestycyjne na 1 mieszkańca, w procentach, Polska=100	1976—1980	100,0	78,6	67,6	81,9	96,7	68,7
	1981—1985	100,0	100,8	101,0	111,9	108,4	82,3
	1987	100,0	96,9	97,8	109,2	105,1	75,2
Przeciętne roczne nakłady inwestycyjne na 1 km. kw., w procentach, Polska=100	1976—1980	100,0	58,0	32,0	42,7	115,8	41,4
	1981—1985	100,0	71,4	47,2	58,5	131,4	48,5
	1987	100,0	68,9	46,2	57,1	128,6	43,7

Źródło: *Roczniki statystyczne województw GUS*: 1978, s. 50; 1983, s. 80; 1984, s. 92; 1985, s. 144; 1986, s. 128, XL i n., 1988, s. XXXVI i n.

wskaźników w poszczególnych województwach makroregionu były stosunkowo niewielkie.

Wysoka dynamika nakładów inwestycyjnych w gospodarce nie oznacza wysokiego ich poziomu. Ilustrują to nakłady inwestycyjne w przeliczeniu na 1 mieszkańca i 1 km kw. powierzchni. Jeśli wskaźniki krajowe przyjąć za 100, to w makroregionie pierwszy wskaźnik w latach 1976—1980 kształtował się na poziomie 78,6%, przy czym najniższy był w woj. bialskopodlaskim — 67,6% i zamojskim — 68,7%. W latach 1981—1985 nakłady inwestycyjne w makroregionie w przeliczeniu na 1 mieszkańca zbliżyły się do poziomu średniej krajowej, a w przypadku woj. chełmskiego (111,9%) i lubelskiego (108,4%) przekroczyły analogiczny wskaźnik krajowy. Jedynie w woj. zamojskim były znacznie niższe niż przeciętnie w kraju (82,3%). Tendencja taka utrzymała się w następnych latach.

Jeszcze niższy w relacji do średniej krajowej był w latach 1976—1980 wskaźnik nakładów inwestycyjnych w przeliczeniu na 1 km kw. Wskaźnik ten w makroregionie kształtował się na poziomie 58% średniego wskaźnika krajowego i jedynie w woj. lubelskim był wyższy (115,8%), głównie ze względu na wysokie koszty budownictwa Lubelskiego Zagłębia Węglowego. W latach 1981—1985 wskaźnik ten wzrósł w makroregionie do 71,4%, ale nadal w woj. zaniedbanych gospodarczo (bialskopodlaskie, zamojskie) kształtował się na poziomie 47,2—48,5% średniego wskaźnika krajowego. W następnych latach poziom inwestowania w makroregionie nie uległ zmianie.

Analizując strukturę nakładów inwestycyjnych w przekroju sektorów ekonomicznych stwierdzamy, że w okresie tym w makroregionie i kraju wystąpiły analogiczne tendencje, jak w większości rozwijających swą gospodarkę krajów, to jest przemieszczanie potencjału gospodarczego z sektora surowcowego i przetwórczego do sektora szeroko pojętych usług [7], choć z uwagi na niski poziom rozwoju gospodarczego makroregionu, obserwujemy tu pewne odmienności (tab. 2). Specyficzną cechą rozwoju gospodarki polskiej w tym okresie jest relatywne zmniejszenie udziału nakładów inwestycyjnych w sektorze II oraz zwiększenie tych nakładów w sektorze I i III. W strukturze nakładów inwestycyjnych makroregionu, z uwagi na znacznie niższy poziom uprzemysłowienia i rolniczą specjalizację regionu wolniej zmniejszał się udział sektora II w nakładach inwestycyjnych ogółem, a udział sektora I pozostawał niemal na niezmienionym poziomie, choć znacznie wyższym niż przeciętnie w kraju (od ok. 10% w 1975 roku do ok. 7% w 1987 r.). Duże rozpiętości udziału poszczególnych sektorów w nakładach inwestycyjnych ogółem obserwujemy między województwami wchodzącymi w skład makroregionu. W województwach bialskopodlaskim i zamojskim udział sektora II w nakładach inwestycyjnych ogółem w badanym okresie kształtował się na poziomie ponad dwukrotnie niższym niż przeciętnie w kraju, udział zaś sektora I na poziomie odpowiednio wyższym. Jedynie woj. lubelskie miało relacje te zbliżone do średniej krajowej. Udział zaś w nakładach sektora III zarówno w makroregionie, jak i w poszczególnych województwach, zbliżony był — z wyjątkiem woj. chełmskiego — do średniego wskaźnika krajowego. Mogłoby to wskazywać na szybsze wyrównywanie dysproporcji regionalnych w dziedzinie rozbudowy infrastruktury tech-

[7] Por. G ó r s k i: *op. cit.*, s. 332 i n.

Tab. 2. Struktura nakładów inwestycyjnych w makroregionie środkowo-wschodnim według sektorów w latach 1975—1987 (w procentach)
The structure of investment outlays in the Central-Eastern macro-region according to the sectors between 1975 and 1987

Obszar	Lata	Nakłady inwestycyjne ogółem	w tym sektor I	sektor II	sektor III
Polska	1975	100,0	13,3	49,6	37,1
Makroregion		100,0	23,5	37,9	38,6
w tym województwa:					
bialskopodlaskie		100,0	46,1	12,4	41,5
chełmskie		100,0	31,0	36,6	32,4
lubelskie		100,0	13,0	48,0	39,0
zamojskie		100,0	39,5	20,7	39,8
Polska	1980	100,0	16,1	39,1	44,8
Makroregion		100,0	23,8	32,6	43,6
w tym województwa:					
bialskopodlaskie		100,0	37,6	17,0	45,4
chełmskie		100,0	31,0	31,8	37,2
lubelskie		100,0	15,0	44,1	40,9
zamojskie		100,0	34,8	11,4	53,8
Polska	1985	100,0	16,4	32,1	51,5
Makroregion		100,0	22,8	25,8	51,4
w tym województwa:					
bialskopodlaskie		100,0	37,3	13,4	49,3
chełmskie		100,0	25,1	31,4	43,5
lubelskie		100,0	15,9	32,4	51,7
zamojskie		100,0	31,3	14,6	54,1
Polska	1987	100,0	15,8	32,0	52,2
Makroregion		100,0	22,6	26,8	50,6
w tym województwa:					
bialskopodlaskie		100,0	36,7	14,3	49,0
chełmskie		100,0	25,9	29,2	44,9
lubelskie		100,0	15,6	32,9	51,5
zamojskie		100,0	28,1	18,4	53,5

Źródło: *Roczniki Statystyczne GUS* 1976, s. 130; 1981, s. 187; *Roczniki statystyczne województw GUS* 1986, s. 130; 1988, s. 98—100.

nicznej i społecznej oraz sfery szeroko pojętych usług niż w dziedzinie podstawowych działów produkcji materialnej: rolnictwa i przemysłu.[8] Relatywnie wysoki udział nakładów inwestycyjnych w rolnictwie makroregionu jest konsekwencją kontynuowanej w tych latach strategii rozwojowej, w myśl której ta dziedzina wytwarzania wraz z przemysłem przetwórczym ma spełniać w makroregionie wiodącą rolę.[9] Biorąc pod uwagę niski poziom techniczny rolnictwa oraz wieloletnie zaniedbania inwestycyjne w tej dziedzinie wytwarzania należy stwierdzić, iż poziom inwestowania w rolnictwie w tym okresie był nadal niezadowalający.

IV. Dynamika i struktura nakładów inwestycyjnych odzwierciedla jedynie przyrosty środków trwałych, nie odzwieciedla natomiast struktury majątku trwałego zaangażowanego w poszczególnych sektorach, któ-

[8] Por. B. Winiarski: *Czynniki i etapy podnoszenia intensywności gospodarki obszarów nierozwiniętych*, Biuletyn KPZK PAN, Warszawa 1965, s. 4 i n.

[9] Por. A. Woś: *Zarys koncepcji rozwoju regionu w oparciu o kompleks gospodarki żywnościowej*, [w:] *Problemy aktywizacji regionów słabo rozwiniętych*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1973, s. 7 i n.

Tab. 3. Struktura wartości brutto środków trwałych w makroregionie środkowo-wschodnim według sektorów w latach 1975—1985 (w cenach bieżących, w procentach)
The structure of the gross value of the permanent means in the Central-Eastern macro-region according to the sectors between 1975 and 1985 (in current prices, in per cent)

Obszar	Lata	Wartość środków trwałych ogółem	W tym sektor I	sektor II	sektor III
Polska	1975	100,0	22,6	34,6	42,8
Makroregion		100,0	39,3	23,0	37,7
w tym województwa:					
bialskopodlaskie		100,0	57,4	5,4	37,2
chełmskie		100,0	46,2	21,0	32,8
lubelskie		100,0	26,1	32,0	41,9
zamojskie		100,0	56,4	13,1	30,5
Polska	1980	100,0	22,0	37,6	40,4
Makroregion		100,0	36,6	25,3	38,1
w tym województwa:					
bialskopodlaskie		100,0	54,8	6,8	38,4
chełmskie		100,0	45,3	18,4	36,3
lubelskie		100,0	24,4	36,0	39,6
zamojskie		100,0	50,0	14,3	35,7
Polska	1985	100,0	23,5	27,2	49,3
Makroregion		100,0	36,7	17,2	46,1
w tym województwa:					
bialskopodlaskie		100,0	49,2	4,5	46,3
chełmskie		100,0	37,3	13,6	49,1
lubelskie		100,0	28,5	24,8	46,7
zamojskie		100,0	44,8	11,7	43,5

Źródło: *Roczniki statystyczne GUS* 1976, s. 141; 1981, s. 195; *Roczniki statystyczne województw GUS* 1986, s. 142.

ra informuje o potencjale wytwórczym. Dane takie zawiera tab. 3. Wynika z niej, że w strukturze wartości środków trwałych zarysowały się w tym okresie w makroregionie analogiczne tendencje jak w strukturze nakładów inwestycyjnych. W całej gospodarce narodowej obserwujemy dość znaczne zmniejszenie udziału majątku trwałego w sektorze II, niewielkie zwiększenie w sektorze I oraz pokaźne zwiększenie w sektorze III. W gospodarce makroregionu udział majątku trwałego w sektorze I i II zmniejszył się, udział zaś tegoż majątku w sektorze III zwiększył. Tendencje te nie wynikały jednak — jak w krajach wysoko rozwiniętych — z obfitości dóbr i bariery konsumpcji, lecz ze spadku aktywności gospodarczej, obniżania poziomu nakładów inwestycyjnych w przemyśle oraz postępującej dekapitalizacji majątku trwałego. Dodatkowym wyjaśnieniem takiego kierunku zmian jest fakt, iż działy gospodarki narodowej świadczące usługi okazały się mniej wrażliwe na skutki recesji niż przemysł, budownictwo, czy też nawet rolnictwo.

O skali dysproporcji w społeczno-gospodarczym rozwoju regionu informują dokładniej dane dotyczące sytuacji w poszczególnych województwach. W najsłabiej uprzemysłowionych województwach (bialskopodlaskim, zamojskim) sektor I angażował połowę majątku trwałego z niewielką tendencją zniżkową, podczas gdy w sektorze II w woj. bialskopodlaskim udział majątku trwałego wynosił w 1985 roku tylko 4,5%,

a w zamojskim — 11,7%. Jedynie w woj. lubelskim udział majątku trwałego w obu produkcyjnych sektorach zbliżony był do średnich wskaźników krajowych.

Porównując rozmieszczenie majątku trwałego w kraju i makroregionie stwierdzamy, że w makroregionie znacznie więcej majątku trwałego (średnio w całym okresie o 14,8%) zaangażowane było w sektorze I, znacznie mniej zaś (o 11,3%) w sektorze II, co świadczy o zdecydowanej przewadze rolnictwa w gospodarce tego obszaru. Udział majątku trwałego w sektorze III systematycznie zwiększał się i pod koniec badanego okresu ukształtował się w makroregionie na zbliżonym poziomie, jak przeciętnie w kraju.

O stopniu technicznego uzbrojenia pracy i poziomie rozwoju infrastruktury technicznej i społecznej w makroregionie informują dokładniej wskaźniki brutto środków trwałych w przeliczeniu na 1 mieszkańca i 1 km kw. Jeśli pierwszy wskaźnik dla całej gospodarki narodowej przy-

Tab. 4. Ludność makroregionu środkowo-wschoodniego utrzymująca się głównie ze źródeł pozarolniczych w stosunku do ogółu ludności w latach 1978 i 1984 (w procentach)

The population of the Central-Eastern macro-region living moinly on the work outiside agriculture in relation to the total number of the population between 1978 and 1984 (in per cent)

Lata	Polska	Makroregion	W tym województwa:			
			bialsko-podlaskie	chełmskie	lubelskie	zamojskie
1978	76,6	57,9	49,6	58,0	68,2	43,1
1984	80,7	66,3	58,3	67,4	74,8	53,5

Źródło: *Roczniki statystyczne województw GUS* 1980, s. 24—28; 1986, s. 49.

jąć za 100, to w 1987 r. w makroregionie wskaźnik ten kształtował się na poziomie 95,3% i w latach 1975—1987 zwiększył się o 13%. Jest przy tym interesujące, że w przekroju województw poziom tego wskaźnika był w 1987 r. stosunkowo wyrównany (najniższy w woj. zamojskim 92,0%, najwyższy w woj. lubelskim — 99,8%). Wskaźnik wartości brutto środków trwałych na 1 km kw. kształtował się w 1987 r. w makroregionie na poziomie 67,0% wskaźnika krajowego, w badanym okresie wzrósł o 7%, przy czym najwyższą wartość osiągnął także w woj. lubelskim (121,5%).[10] Dla uzmysłowienia postępu w tej dziedzinie warto przypomnieć, iż nasycenie środkami trwałymi obszaru woj. lubelskiego w granicach sprzed reformy było w 1971 r. w przeliczeniu na 1 km kw. o połowę niższe niż przeciętnie w kraju, a w przeliczeniu na 1 mieszkańca niższe niemal o jedną trzecią.[11]

V. Ważnym czynnikiem ilustrującym zmiany w strukturze społeczno-gospodarczej makroregionu jest zatrudnienie. Pomocnym kryterium dla oceny charakteru i poziomu rozwoju gospodarki jest podział ludności według źródeł utrzymania, bowiem w ślad za rozwojem gospodarki i pro-

[10] *Roczniki statystyczne województw GUS:* 1981, s. 94; 1986, s. XL i in.; 1988, s. XL i n.

[11] Por. R. Orłowski, H. Szponar: *Rozwój społeczno-gospodarczy makroregionu środkowo-wschodniego w świetle założeń planu 5-letniego 1976—1980*, Biuletyn Lubelskiego Towarzystwa Naukowego, PWN, Lublin 1979, vol. 21, nr 2, s. 99 i n.

cesem urbanizacji zwiększa się udział ludności utrzymującej się ze źródeł pozarolniczych (tab. 4). Z danych zawartych w tab. 4 wynika, że w latach 1978—1984 znacznie zwiększył się w makroregionie odsetek ludności utrzymującej się głównie ze źródeł pozarolniczych w stosunku do ogółu ludności (o 8,4%). Niemniej proces przemieszczania siły roboczej z rolnictwa do pozostałych działów gospodarki narodowej przebiegał w makroregionie wolniej niż przeciętnie w kraju, skoro w 1984 r. ze źródeł pozarolniczych w kraju utrzymywało się już 80,7% ludności, w makroregionie zaś 66,3%, przy czym w bardziej opóźnionych w rozwoju gospodarczym województwach, jak zamojskie — tylko 53,5%, bialskopodlaskie — 58,3%. Świadczą także o tym wskaźniki zatrudnienia poza rolnictwem w przeliczeniu na 1000 ludności. W 1987 r. średnio w kraju poza rolnictwem zatrudnionych było 334 pracowników, w makroregionie zaś 263, przy czym w woj. zamojskim 220, bialskopodlaskim 244.[12] Rozwój społeczno-gospodarczy makroregionu środkowowschodniego i związane z nim przemiany strukturalne znajdują pełniejsze odzwierciedlenie w dynamice i strukturze zatrudnienia. W przeszłości szybko rozwijający się przemysł i usługi, związane w dużym stopniu z zaopatrzeniem i obsługą rolnictwa, przy wykorzystaniu głównie ekstensywnych czynników wzrostu, były źródłem dużego zapotrzebowania na siłę roboczą i wysokiej dynamiki wzrostu zatrudnienia.[13] Zatrudnienie rosło szybciej niż liczba ludności ogółem i liczba ludności w wieku produkcyjnym.[14] W latach 1975—1987 zapotrzebowanie na siłę roboczą znacznie zmalało. Jeśli rok 1975 przyjąć za 100, to średnio w kraju dynamika wzrostu zatrudnienia w gospodarce uspołecznionej w roku 1980 kształtowała się na poziomie 103,5%, w roku 1985 — 101,5% a w roku 1987 — 102%, w badanym zaś makroregionie wskaźniki te były wyższe i wynosiły odpowiednio dla poszczególnych lat: 106,8, 109,5 i 111,2%.[15]

Porównanie zmian w sektorowej strukturze zatrudnienia w gospodarce uspołecznionej kraju i makroregionu nasuwa także szereg interesujących spostrzeżeń (tab. 5). Nasilająca się w latach 1975—1981 recesja gospodarcza oraz w jej następstwie głęboki kryzys społeczno-gospodarczy przyspieszyłby proces przemieszczania siły roboczej ze sfery produkcji materialnej do sfery usług, w tym także usług niematerialnych. W latach 1975—1987 w gospodarce krajowej udział zatrudnionych w sektorze I nieznacznie zmniejszył się, w znacznym stopniu zmniejszył się w sektorze II, natomiast pokaźnie zwiększył w sektorze III. Analogiczne tendencje zmian zarysowały się w strukturze zatrudnienia w gospodarce uspołecznionej makroregionu. W porównaniu z krajową strukturą zatrudnienia, w makroregionie znacznie niższy odsetek pracowników zatrudniał sektor II, a znacznie wyższy sektor III (różnica ok. 8 pkt.). W sektorze I udział zatrudnionych kształtował się na zbliżonym poziomie.

---

[12] Roczniki statystyczne województw GUS 1988, s. XXXVIII.

[13] Zob. A. Kierek: *Zatrudnienie w Lubelskiem po II wojnie światowej,* [w:] *Dzieje Lubelszczyzny,* tom II, PWN, Warszawa 1979, s. 195.

[14] Zob. M. Waleszko: *Dynamika i struktura zatrudnienia w gospodarce regionu lubelskiego,* Ann. Univ. Mariae Curie-Skłodowska, sectio H, vol. II, Lublin 1968, s. 173.

[15] Roczniki statystyczne województw GUS: 1977, s. 20, 1981, s. 54 i n., 1986, s. 66 i 72, 1988 s. 52—56.

Tab. 5. Struktura zatrudnienia w gospodarce uspołecznionej makroregionu środkowo-wschodniego według sektorów w latach 1975—1987 (w procentach)
The structure of employment in the socialist economy of the Central-Eastern macro-region according to the sectors between 1975 and 1987 (in per cent)

Obszar	Lata	Zatrudnienie ogółem	W tym sektor I	sektor II	sektor III
Polska	1975	100,0	8,3	51,0	40,7
Makroregion		100,0	9,7	42,2	48,1
w tym województwa:					
bialskopodlaskie		100,0	14,6	32,1	53,3
chełmskie		100,0	13,2	43,1	43,7
lubelskie		100,0	5,7	46,0	48,3
zamojskie		100,0	16,3	36,7	47,0
Polska	1980	100,0	8,9	48,8	42,3
Makroregion		100,0	10,0	40,1	49,9
w tym województwa:					
bialskopodlaskie		100,0	14,6	30,7	54,7
chełmskie		100,0	13,4	40,0	46,6
lubelskie		100,0	6,1	44,4	49,5
zamojskie		100,0	15,8	34,4	49,8
Polska	1985	100,0	8,2	46,0	45,8
Makroregion		100,0	8,0	38,1	53,9
w tym województwa:					
bialskopodlaskie		100,0	11,5	28,7	59,8
chełmskie		100,0	11,1	36,6	52,3
lubelskie		100,0	4,8	42,8	52,4
zamojskie		100,0	12,6	32,4	55,0
Polska	1987	100,0	7,9	44,1	48,0
Makroregion		100,0	7,6	36,0	56,4
w tym województwa:					
bialskopodlaskie		100,0	10,7	25,9	63,4
chełmskie		100,0	10,7	34,1	55,2
lubelskie		100,0	4,7	41,1	54,2
zamojskie		100,0	12,0	29,8	58,2

Źródło: *Roczniki statystyczne województw GUS* 1977, s. 20; 1981, s. 54 i n.; 1986, s. 72 i n.; 1988, s. 52—56.

Tendencje zmian w strukturze zatrudnienia w uspołecznionym układzie gospodarki nie odzwierciedlają jednakże prawidłowo dokonujących się przeobrażeń w społecznym podziale pracy, bowiem przeważająca część czynnej zawodowo ludności nadal znajduje zatrudnienie w rolnictwie, w którym dominującą formą gospodarowania są prywatne gospodarstwa chłopskie. Strukturę zatrudnienia w przekroju sektorowym z uwzględnieniem całej ludności czynnej zawodowo ilustruje tab. 6. Zawarte w niej dane liczbowe różnią się dość istotnie od danych tab. 5, jednakże potwierdzają ogólną prawidłowość przemieszczania się siły roboczej z sektorów I i II do sektora III.[16] Relatywnie wysokie wskaźniki udziału zatrudnionych w sektorze I oraz odpowiednio niższe odsetki zatrudnionych w sektorze II i III wskazują jednocześnie na wybitnie rolniczy charakter gospodarki makroregionu oraz niedostatecznie rozwiniętą sferę usług. Dotyczy to zwłaszcza województw słabiej uprzemysłowionych, to jest województwa bialskopodlaskiego, w którym w sektorze I zatrudnionych było

[16] Por. też M. Waleszko: *Zmiany w strukturze społeczno-gospodarczej regionu lubelskiego (1950—1970)*, „Rocznik Lubelski", tom XII, Lublin 1969, s. 83—85.

Tab. 6. Ludność czynna zawodowo w makroregionie środkowo-wschodnim według sektorów w latach 1978 i 1984
The professionally active population in the Central-Eastern macro-region according to the sectors between 1978 and 1984

Obszar	Sektor I		Sektor II		Sektor III	
	1978	1984	1978	1984	1978	1984
Polska	30,3	29,8	38,9	34,8	30,8	35,4
Makroregion:	51,0	48,9	22,8	22,4	26,2	28,7
w tym województwa:						
bialskopodlaskie	59,9	57,1	15,2	15,2	24,9	27,7
chełmskie	51,9	49,6	22,6	21,7	25,5	28,7
lubelskie	40,1	39,0	29,3	28,6	30,6	32,4
zamojskie	65,0	62,0	15,7	15,5	19,3	22,5

Źródło: *Roczniki statystyczne województw GUS:* 1979, s. 36 i n., s. 20 i n.; 1985, s. 55; 1986, s. 52 (obliczenia własne).

w 1984 r. 57,1% ludności czynnej zawodowo, zaś w sektorze III 27,7%, a także zamojskiego, w którym wskaźniki te kształtowały się odpowiednio na poziomie 62,0 i 22,5%. Korzystniej kształtowały się te relacje w woj. lubelskim: 39,0 i 32,4% oraz chełmskim: 49,6 i 28,7%. O skali opóźnienia gospodarki polskiej, a zwłaszcza makroregionu, w stosunku do państw europejskich wysoko rozwiniętych świadczą niskie odsetki zatrudnienia w sektorze I, w takich krajach, jak Belgia — ok. 2,5%, Dania — 6%, Francja — 7%, RFN — 5%, Wlk. Brytania ponad 2%. Jednocześnie zatrudnienie w sektorze III w tych krajach przekraczało w 1987 r. połowę ogólnej liczby ludności czynnej zawodowo.[17]

Analiza sektorowej struktury zatrudnienia służy często do oceny charakteru gospodarki danego obszaru i zakwalifikowania go do odpowiedniej grupy. Na przykład A. Rajkiewicz wyróżnia następujące typy obszarów różniące się proporcjami zatrudnienia w poszczególnych sektorach: przemysłowy, przemysłowo-rolny, przemysłowo-usługowy, rolny, rolno-przemysłowy, rolno-usługowy, usługowy, usługowo-przemysłowy i usługowo-rolny.[18] Odnosząc do badanego makroregionu zaproponowane przez autora kryteria stwierdzamy, że obszar ten można by z pewną dozą tolerancji zakwalifikować do regionów rolnych lub rolno-usługowych. Pogląd taki potwierdzają dane dotyczące poziomu produkcji przemysłowej i rolnej. Porównując poziom produkcji tych dwu działów wytwarzania w kraju i makroregionie stwierdzamy, że wartość produkcji globalnej rolnictwa w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych zbliżyła się w 1985 r. do średniej krajowej (97,5% wskaźnika krajowego), natomiast wartość produkcji globalnej przemysłu uspołecznionego w przeliczeniu na 1 mieszkańca kształtowała się nadal na bardzo niskim poziomie (53,9%), a w słabiej uprzemysłowionym woj. bialskopodlaskim — 29,9%, zamojskim — 47,5%. Nawet w uprzemysłowionym woj. lubelskim wskaźnik ten wynosił 78,4%. Udział przemysłu w łącznej wartości produkcji globalnej przemysłu i rolnictwa zwiększył się w latach 1976—1985 z 53,8 do 71,3%, ale nadal był niższy

[17] Rocznik statystyczny GUS 1988, s. 543.
[18] A. Rajkiewicz: *Polityka zatrudnienia a programowanie zmian w rozmieszczeniu sił wytwórczych w gospodarce socjalistycznej,* [w:] *Teoretyczne problemy rozmieszczenia sił wytwórczych,* PWE, Warszawa 1965, s. 172.

od analogicznego wskaźnika krajowego o 15,4%. W następnych latach sytuacja nie uległa poprawie, skoro wskaźnik produkcji sprzedanej przemysłu uspołecznionego w przeliczeniu na 1 mieszkańca kształtował się w 1987 r. w makroregionie na poziomie 44,9% średniego wskaźnika krajowego, a w woj. bialskopodlaskim 17,8%, zamjoskim 32,2%.[19]

VI. Stosunkowo krótki okres badawczy, zakłócenia w cyklu rozwojowym gospodarki spowodowane długotrwałą recesją i destabilizacją oraz niepełne dane statystyczne nie pozwalają na formułowanie jednoznacznych ocen i daleko idących wniosków. Stanowią jednakże wystarczającą bazę źródłową dla ilustracji charakteru i kierunku przeobrażeń gospodarczych dokonujących się w makroregionie. Porównanie procesów rozwojowych w kraju i makroregionie pozwala ukazać specyfikę gospodarki makroregionu i jej funkcje w systemie gospodarki narodowej oraz skalę opóźnień w społeczno-gospodarczym rozwoju tego obszaru w stosunku do obszaru całego kraju. O charakterze i skali zaniedbań w rozwoju gospodarczym makroregionu świadczy zarówno struktura gospodarki, typowa dla obszarów słabo rozwiniętych, jak też niższe od średnich krajowych wskaźniki ilustrujące natężenie procesów inwestowania, wyposażenie obszaru w majątek trwały, poziom aktywizacji zawodowej ludności. I chociaż prowadzona w całym okresie powojennym polityka aktywizacji gospodarczej tego obszaru przyniosła znaczne efekty w usuwaniu skutków zaniedbań w dziedzinie potencjału wytwórczego, infrastruktury technicznej i społecznej oraz poziomu zaspokojenia potrzeb społeczeństwa, to jednakże dystans dzielący gospodarkę makroregionu od bardziej rozwiniętych obszarów kraju jest nadal znaczny.

SUMMARY

The aim of the paper is to analyse the changes of the economic structure in the Central-East macro-region and to establish the character and direction of these changes on the basis of that analysis. The analysis of the relations among the three economic spheres: raw materials, processing and servicing is of fundamental importance here. The comparison of development processes taking place in the whole country and those in the macro-region itself enables us to show the specific character of macro-region economy and its function within the system of national economy and the scale of its tardiness in relation to the whole country. The economic structure characteristic of the poorly developed areas, lower than the average investment process intensity and lower level of people's professional activity show the scale of social and economic tardiness of that macro-region.

[19] Roczniki statystyczne województw GUS: 1981, s. 117 i 170, 1982, s. 170, 1986, s. 75, 152 i 204, 1987, s. XLI.